

PAPER DETAILS

TITLE: Hurûfât ya da 'Askerî Rûznâmçe defterlerinde yer alan vakif kurumları disındaki atamaların
Kazâ-yi Kudüs-i Serif örneğinde incelenmesi

AUTHORS: Serife EROGLU MEMIS

PAGES: 71-104

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2160296>

Hurûfât ya da ‘Askerî Rûznâmçe Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kazâ-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi

Analysis of the *Hurûfât* or ‘*Askerî Rûznâmçe* Registers Without the Appointment Records of Waqfs: The Case of the District of Jerusalem

Şerife Eroğlu Memiş*

Özet

Çalışma, *Hurûfât* ya da ‘*Askerî Rûznâmçe* defterlerinde yer alan ve vakıf kurumları dışındaki atama kayıtlarını *Kazâ-yı Kudüs-i Şerif* örneğinde incelemeyi amaçlamıştır. Osmanlı idarî teşkilatında kaza idarî yapısı esas alınarak Arap alfabesi harf sırasına göre tutulan Hurûfât Defterleri, Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde ‘*askerî zümre* olarak adlandırılan yönetici sınıfa ait tayin, terfi, azil gibi atama kayıtlarını içermektedir. Çalışmada, Kudüs Kazası’na ait 1102-1250/1690-1834 yılları arasında kapsayan 25 Hurûfât defterinde yer alan kayıtlar esas alınmıştır. Defterlerde ilgili kazadaki vakıf kurumları dışında kalan, mahkeme görevlileri ve esnaf teşkilatı yöneticileri ile şehir hayatına ilişkin ataması yapılan görevlilerin isimleri, atanma biçimleri, görevde kalış süreleri gibi toplumsal tarih bakımından önemli bilgiler içeren kayıtlar incelenerek ilgili dönemde Osmanlı taşra teşkilatında görev ve görevliler Kudüs Kenti örneğinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, çalışma, defterlerin kent tarihi araştırmalarındaki öneminin belirlenmesi tartışmalarına da katkı sunmaya odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hurûfât, Kudüs, Rûznâmçe, Sosyal Tarih, Toplum, Vakıf.

Abstract

This study mainly aims at analysing the the Hurûfât of ‘*Askerî Rûznâmçe* Registries without the assignment records of the waqfs in the case of the District of *Kudüs-i Şerif*. These registries are protected in the Archive of the General Directorate of Foundations and arranged according to the administrative structure of the time. The names of the districts are also arranged in an alphabetical order which include

* Dr., *Vakıf Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, e-mail: serife_eroglu@yahoo.com.*

assignment records of the ruling class which were called as ‘*askerî*’ within the social structure of the Ottoman State. This study based on 25 *Hurûfât* Registry records of administratively the District of Jerusalem and covering the years 1102-1250/1690-1834. With the analysis of the assignment records of *şer’î* courts, guilds and city organizations in relation to names of the appointees, the method of appointment, terms of office, we will try to reveal the posts and the appointees within Ottoman provincial organization in the case of the city of Jerusalem. In this context, it also focuses on contributing to the discussions on the importance of the registers for the city history studies.

Key Words: Hurûfât, Jerusalem, Rûznâmçe, Society, Social History, Waqf.

Giriş

“*Mine’l-kadîm kâdî ve nüvvâb ve umûr-ı şer’iyyeye müte’allik kütüb ve muhbirân ve maslahatgüzâr için kâdîyû’l-kuzât sâhibü’t-tevcih ve’n-nasb Sadr-ı Rûm ve Sadr-ı Anadolu Efendileri taraflarından berevât ve emr-i ‘âlîşân tahrîr olunub defter-i rûznâmçeye ba’d-e’l-kayd asbâbı yedîne reisleri ma’rifetiyle teslîm ve fî mâ bâ’d asbâb-ı a’râzdan ta’addileri men’i birle mülûk-ı büsrevânemden emr-i ‘âlî ihsan olunmağla mücibiyle ‘amel olunmak üzere şerefbahşâ-yı sudûr iden hatt-ı hümayûn-ı şevketmakrûn-ı ilâ ma’âsallahu teâla düstûru’l-‘amel tutulub defterlerine kayd için iş bu mahalle şerh virilmiştir. Asl-ı emr-i ‘âlî veliyyü’n-ni‘âm Efendimizdedir.*”¹

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)’da *İstanbul Rumeli Mahlûlât* olarak adlandırılan defterin giriş sayfasından alınan yukarıdaki kayıt Rumeli Kazaskerliği kâtiplerince 1045/1635 tarihinde kaleme alınan defterin, eskiden beri kadılar, nâibler ve şer’î işlerle alakalı kâtip, muhızır ve diğer görevli atamalarına ilişkin Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından verilen “*berât*” ve “*emr-i ‘âlî*”lerin kaydedildiği *Defter-i Rûznâmçe*² olduğu belirtilmiştir. Defterde yer alan kayıtların içeriğine ilişkin özet bir bilgi niteliğindeki bu kayıtta adı geçen görevliler, Osmanlı adli yapılanmasının merkezi olan kazada bulunan mahkemelerde görev yapan ve kadıya bağlı olarak yardımcı görevleri yerine getiren çeşitli görevlilere işaret etmektedir. İlgili kaza mahkemesindeki görevlilerin atamaları yapılırken kişilere verilen beratların akabinde, bir nevi berat özeti olarak nitelendirilebilecek kayıtların defterlere kaydedilmesi ile oluşturulan *Hurûfât* ya da *Rûznâmçe* defterleri, 17. ve 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yarısına ait ilgili kazada her türlü görev tevcihâtının tutulduğu defterlerdir. VGMA’da

¹ VGMA, 1221: 1, bkz. Ek 1.

² *Rûz*, Farsça gün, *nâmçe* ise defter (yazılmış) anlamında olup, her iki kelimenin birleşiminden oluşan *Rûznâmçe* deyiimi, lügatte, her günkü olay veya masrafı yazmaya mahsus el defteri manâsına gelmektedir. (Şemseddin Sâmî, *Kâmusü’l-A’lâm*, İstanbul 1899, s. 674.

bulunan belgeler arasında önemli bir yer tutan defterler, hemen tüm Osmanlı coğrafyasını kapsayan veriler içermektedir³. Defterlerde, kazada bulunan vakıflara yapılan görevli atamalarının yanı sıra, kaza mahkemesi görevlileri ile kentteki esnaf teşkilâtı yöneticileri ve şehir hayatı temsilcilerine ilişkin görevli atamaları da kaydedilmiştir⁴. Ataması kaydedilen bu görevlilerin ortak noktası ise bir kazada görev yapan ve Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde “*‘askerî zümre’*”⁵ olarak tanımlanan zümreye mensup kişiler olmalarıdır⁶.

Osmanlı toplum yapısını konu alan çalışmalarda Osmanlı toplumu iki büyük sınıfa ayrılmıştır.⁷ Genellikle yönetici seçkinler ya da yönetici sınıf ve bazen de vergi veren sıradan halktan (re‘âyâ) ayrı olarak vergi toplayanlar şeklinde tanımlanan askerî, padişah beratı vasıtasıyla dinî veya idari güce sahip olan kişilerden, yani saraya ve orduya bağlı görevliler, memurlar ve “*ulemâ*”dan oluşan hizmete dayalı bir soylu zümre idi⁸. Gösterdikleri bağlılık ve yaptıkları

³ Baykara’nın 1990 yılında kaleme aldığı ve Hurûfât Defterleri serisinden üzerinde “*Atîk ‘Askerî’*” yazan 1142 (*Muhteşif Elif ilâ Yâ Defteri*) numaralı defteri incelediği çalışmada kayıtlı kaza adedi 295 olarak belirtilmiştir. (Dipnot 1. “Öte yandan, sayfa 6’da bu sayı 296 olarak belirtilmişse de, 264 ve 248. sıralarda mükerrer olan Milân kaydı nedeniyle kaza adedi 295’dir.”) Ancak bahse konu defter *elif* harfi ile başlayan kazalara ilişkin kayıtları içermemektedir. Dolayısıyla elif harfi ile başlayan kaza sayısı da dikkate alındığında bu sayı çok daha fazladır. Detaylı bilgi ve defterde yer alan söz konusu 295 kazaya ilişkin fihrist için sırasıyla bkz. Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilâtı’nda 18. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, VGM Yay., Ankara 1990, s. 5-10, 17-34.

⁴ Baykara’nın çalışmasında ayrıca defterde kayıtlı mahkeme görevlileri ile kentteki esnaf teşkilâtı yöneticileri ve şehir hayatı temsilcileri ile ilgili “*Görevler, cibetler ve hizmetler fihristî*” başlığı altında sayfa numarası ve yıl belirtilerek bir fihrist hazırlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. T. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilâtı’nda*, s. 34-64.

⁵ Zümre terimini hukuki olarak tanımlanmış bir statü grubu anlamında ve *estate/état/stande*’nin karşılığı olarak kullandık. Hülya Canbakal’ın terimi, 17. Yüzyılda Antep (Hülya Canbakal, 17. yüzyılda Aynâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset, İletişim Yay., İstanbul 2009, bölüm 2 ve Schilcher’in de 18. ve 19. yüzyıllarda Şâm için kullanışı için bkz. Linda S. Schilcher, *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*, Steiner Verlag Wiesbaden, Stuttgart 1985, bölüm 5.

⁶ Osmanlı Devleti’nde “*berât-ı hümayûn ile hitâbet ve imâmet ve emânet ve kitâbet ve tevliyet ve cibâyât ve nezâret ve meşîhiyyet ve cüz’ü tesbib-bân ve bunun emsâli mansıb tasarruf edenler ‘askerîdir ve berât-ı şerîfle doğancı ve yayacı ve derbendci ve köprücü ve ulakçı ve yağcı ve otakçı ve haymana ve çeltükçü ... kadı ve nâ’ibleri ve şehir kethüdâları ve tekalîf-i örfîyyeden mu‘âf olanlar ‘askerîdir.’*” Bunlardan başka, “*evlâd-ı ‘askerî ve sâdât, mu‘tak ve mu‘takaları ... ‘askerinin zevcâtı ‘askerîdir.’*” Bkz. Ergenç (1995: 214)

⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, Ankara 1971, 89-94; Özer Ergenç “Osmanlı Klasik Dönemindeki “A’yan” ve “Eşraf” Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, (1982), s. 107.

⁸ Halil İnalçık, “The nature of traditional society, Turkey”, R. Warde ve D. Rustom, ed. *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton 1964, s. 44. Ayrıca bkz. Abdul-

hizmete karşılık sultan onlara maaş, toprak ve kaynaklar üzerinde belirli tekeller türünden ihsanda bulunurdu.⁹ İkincisi ise, yukarıda da bahsedilen, vergi vermekle yükümlü olan, fakat devlet yönetimine katılmayan bütün Müslim ve gayrimüslim uyrukları içine alan re'âyâ idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin ekonomik ve idari politikası çerçevesinde oluşturulan toplum yapısı korunmaya çalışılmıştır.¹⁰ İnalcık'ın ifadesi ile “uyruklarını askerilerden uzak tutmak devletin temel kuralıydı. Yalnızca sınırlarda fiilen akıncılık eden ve medresede düzenli bir eğitimi geçerek ulemâ sınıfına girenler, padişahın beratını alıp askerî sınıfın üyeleri olabilirlerdi.”¹¹

16. yüzyılda genişlemenin ve merkezîyetçiliğin doruğuna erişilmesinin ardından, 17. ve 18. yüzyıllarda askerî zümre genişlemiştir. Osmanlı idari mekanizması ve merkez-çevre ilişkileri açısından bir yeniden yapılanma olarak değerlendirilen bu genişleme, “Osmanlılaşma”¹² kavramı ile ifade bulmuştur¹³. 17. ve 18. yüzyıllarda askerî zümrenin genişlemesi şeklindeki resmî bir dönüşümle askerî zümreye mensup kişilere paytaht ya da eyalet merkezlerinde de verilen

Karim Rafeq, “Political Power and Social Networks: Popular Coexistence and State Oppression in Ottoman Syria”, *Islamic Urbanism in Human History, Political Power and Social Networks* içinde, der. Tsugitaka Sato, Kegan Paul, Londra ve New York 1997, s. 22.

⁹ Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 69.

¹⁰ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998, s. 22.

¹¹ H. İnalcık, “The nature of traditional society, Turkey”, s. 44.

¹² 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile çeşitli vilâyetlerindeki elitler arasındaki ilişkide temel değişiklikler meydana gelmişti. Üstelik bu değişiklikler vilâyetten vilâyete farklılıklar gösteriyordu. Bazı tarihçiler, yerel elitlerden oluşan geniş bir kesimin 18. yüzyılda *Osmanlılaşmış* ileri sürmüştür. Onlara göre bu *Osmanlılaşma*, 1700'lerin sonunda iyice yaygınlaşan merkezî denetimin çözülmesine karşı panzehir işlevi görmüştür. Jane Hathaway belirgin bir Osmanlı elit siyasi kültürünün Mısır'a aktarıldığını öne sürdüğü çalışmasında (The Politics of Households: “Egypt in the Seventeenth Century”) *Osmanlılaşma* terimini kullanmaz iken, Osmanlı taşrasının ikincil yönetim çevrelerine yayıldığını belirtir. Bruce Masters (The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East : Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750, New York 1988) bu grubu geliştirmekte olan bir Osmanlı üst sınıfı olarak görürken, Khoury (State and Provincial Society) süreci *Osmanlılaşma* olarak tanımlar.

¹³ Bkz. Karl Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, Princeton University Press, Princeton 1988; Rifa'at Abou-el-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Century*, SUNY, Albany 1991; Ariel Salzmann, “An Ancien Regime Revisited: ‘Privatization’ and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire”, *Politics and Society*, 21, (1993); Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge University Press, Cambridge 1997; ve Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to Centralization*, Cornell University Press, New York 1994 ve Jane Hathaway, “Rewriting Eighteenth Century Ottoman History”, *Mediterranean Historical Review* 19/1, (2004), s. 37.

berâtlarla tasdik edildiğinde, hizmet ya da gerçek ya da gerçek sayılan niteliklerle bağlantılı bazı ayrıcalıklar tanınmakta idi. Vergi muafiyeti, maaşlar ya da toplumsal saygınlık bu imtiyazların kazandırdığı ödüllerdi¹⁴. . Çoğu durumda ise, devlet tarafından tanınma toplumsal tanınma ile de örtüşüyordu. Örneğin peygamberin soyundan gelenler, ulemâ ve şeyhler toplumun her kesiminden itibar görüyordu.¹⁵

Askerî zümreye dâhil olmanın 17. yüzyılın ikinci yarısında üç yolu vardı: Belli bir hizmet karşılığı olsun olmasın gelir hakkı elde etmek, soyunun Hz. Muhammed'e dayandığını iddia etmek ve bir askerî birliğe girmek idi¹⁶. Statü ve imtiyaz dağıtımında bir önceki yüzyıla göre daha serbest davranan Osmanlı Devlet'i'nin yaklaşımı 17. yüzyıl fermanları incelendiğinde açıkça görülmekte ve bu yaklaşımın bir neticesi olarak da askerî teriminin tanımı daha kapsamlı bir hale gelmektedir¹⁷.

Bu fermanlarda görülen askerî tanımının “yönetici seçkinler” ya da devlet yetkililerinden çok daha geniş bir gruba işaret ettiği açıktır. 17. yüzyıl başlarındaki askerî tanımının kâğıt üzerinde kalmamış olduğunu, zaman içerisinde değişimlere uğrama ihtimali de olsa, yapının devamlılığını 19. yüzyılın ilk yarısını da içeren Hurûfât ya da Askerî Rûznâmçe Defterleri kayıtları destekler niteliktedir¹⁸. Kudüs Örneği'nde genişleyen ve yerelleşen askerî

¹⁴ H. Canbakal, 17. yüzyılda Ayntâb, s. 83-84.

¹⁵ A.g.e., s. 84.

¹⁶ A.g.e., s. 81-82.

¹⁷ Cemâziye'l-evvel 1038/1628 tarihli bir fermana göre ‘askerî zümre aşağıdaki unsurlardan oluşuyordu: Vakıf görevlileri (*hatipler, imamlar, kâtipler, mütevelliler, câbiler, nâzırlar, şeyhler, ücret karşılığında Kur’ân ve dua okuyanlar ve vakıflardan, mezzalardan ve tekkelere para alanlar dâhil olmak üzere en az bir buçuk akçe geliri (vazife) olanlar*); Yarı-profesyonel yardımcı birlikler (*yaya ve müselleme ve mensub ve gayr-i mensub yörük ve tatar ve canbaz ve voynuk*); Peygamber soyundan gelenler (*sâdât*); Devlete özel bir hizmet verenler (*doğancı ve yayacı ve derbendci ve köprücü ve ulakçı ve yağcı ve ortakçı ve celtikçi ve tuşcu ve celeb ve bakırcı ve kadî nâibleri ve şehir kethüdâları*); Örfî vergilerden muaf olanlar. Fermanın tam metni için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 125-26. Bu fermanın 1606 tarihli daha eski bir versiyonunda ve 1605 tarihinde yazılmış bir benzerinde ise bu kişilerin eşleri de, ‘askerî olarak tanımlanıyor; 1605 tarihli fermana göre ise ‘askerî çocukları da ‘askerî sayılıyor. H. Canbakal, 17. Yüzyılda Ayntâb, s. 87.

¹⁸ Defterler üzerine yapılan incelemeler neticesinde hazırlanan çalışmalarda, Rûznâmçe Defterleri olarak da anılan defterlerin “‘Askerî Rûznâmçe Defterleri” olarak adlandırılması gündeme getirilmişti. Zira defterlerin üzerinde hurûfât adı geçmekte ise de bu yazıların daha sonraki dönemlerde eklendiği ve kullanım açısından kolaylık sağlaması nedeniyle tercih edildiğini tespit etmiştik. Ayrıca defterlerde yer alan çok sayıda kayıta defterler “‘Atîk ‘Askerî, ‘Askerî Rûznâmçe” şeklinde adlandırıldıkları da görülmüştü. Konuya ilişkin detaylı bir tartışma için bkz. Şerife Eroğlu Memiş, “Hurûfât Defterleri Kayıtlarına Göre Kudüs Sancağı Vakıflarının Yeniden Değerlendirilmesi”,

zümreye geçişler büyük oranda vakıf görevlisi olarak edinilen yeni makamlar yoluyla olmuştur¹⁹. Kayıtların %94'lük bir oranla büyük bir bölümünü oluşturan

Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Ankara 2012; Şerife Eroğlu Memiş, "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da 'Askerî Rûznâmçe Defterleri: Kazâ-i Kudûs-i Şerif Örneği," *Vakıflar Dergisi*, S. 39 (2013), s. 115-146. Öte yandan, konuya ilişkin ilk değerlendirmelerden birini yapan Halit Çal, İstanbul Arşivleri'ndeki benzer nitelikteki defterlerin *Cihat Defterleri* olarak adlandırılmışken, VGMA'da bu defterlerin kazalar harf sırasına göre dizilmeleri nedeniyle Hurufat Defterleri olarak adlandırıldıklarını belirtmiştir. (Halit Çal, "1192 Numaralı 1697:1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu: Bulgaristan)*, c. 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 221-288.) Bu tespiti yaparken de, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Cihat Defterleri'nin 17. yüzyılın sonlarında başladığını belirtmesine ve bu defterlerin tarihlerinin de Hurufat Defterleri'nin tarihleri ile uyumlu olmasına dikkati çekmiştir. Ayverdi ise, 1674 tarihli *Perakende Cihat Defteri*'nin, bu durumun bir istisnası olarak, daha erken tarihli olduğunu ifade etmiştir. (Ayverdi, 1982: 4). Hâlbuki yapılan çalışmalar ile VGMA'da bulunan defter serisine ait ilk kaydın 995/1586 tarihli olduğu tespit edilmiştir. Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi A, TTK Basımevi, Ankara (2010), s. 831-842; VGMA, 1223. Benzer bir yaklaşımla, Yasemin Beyazıt da defterlerin cihat ruznâmçesi olarak isimlendirilebileceğini belirtmiştir. Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies*, Vol. 5, Issue 1, (2013), s. 43.

¹⁹ Vakıf görevli sayısını etkileyen en önemli husus, ilk görevlinin ölümü sonrasında onun yerine geçen evlatların, görevi birden fazla hisseli olarak paylaşmalarıdır. Örneğin Hz. Davud Zâviyesi şeyhlik, tevliyet ve nezâret görevini yürüten kişinin vefatı üzerine görev on üç hisseye bölünmüştür: "Kudûs-i Şerîfde Hz. Davud Aleyhi's-selâm Zâviyesinde bâ-mu'ayyene ile meşâhat-i şerîfe ve tevliyet-i evkâf -ı münîfe ve nezâretinin mutasarrıfı olan Seyyid Şeyh Muhammed ed-Dâvûdî bundan âkadem fert olup yerine müteveffâ-yı mezbûrun emmîzâdeleri olup ve bidmet-i şerîfeler 13 sehim itibar olunarak sihâm-ı mezkûrdan iki sehmi Dervîş ve Ahmed ve Osman ve Halîl ve Muhammed Taba ve Şakîr ebnâ-yı Süleyman Taba'ya ve bir sehmi Muhammed ve Araka ve Ahmed ebnâ-yı Ali Araka ve bir sehmi Abdulvehab bin Salîbe ve bir sehmi İbrahim bin Mustafa'ya ve bir sehmi Abdülcelîl ve Hüseyin ve Abdülkadir ebnâ-yı Abdulhay'a ve iki sehmi Muhammed bin Ahmed Fethullaha ve bir sehmi Muhammed ve Ahmed ibney Yahyaya ve bir sehmi Yusuf ve Ahmed ibney Vefaya ve nısf sehmi Ebu Bekîr ve Osman ve Davud ve Abdurrahman ebnâ-yı Abdullah bin Halîl'e ve nısf sehmi Ebu Bekîr ve Osman ve Davud ebnâ-yı Hasan'a ve bir sehmi Hasan ve Hüseyin ve Halîl ebnâ-yı Mahmud'a ve nısf sehmi Hasan Enis bin Halile ve nısf sehmi dabî Davud ve Ahmed ibney Şeyh Muhammed'e, müteveffâ-yı mezbûrun mablûlünden meşâhat ve tevliyet ve nezâret-i mezkûre ber-vech-i meşrûta merkûmûna tevcih ve yedlerine bir kat'a berât-ı âlîşan virilmek bâbında Kâdîsı Mevlâna Muhammed Şeyh Efendi arz itmegin rûznâmçe-i 'askerîye nazır olundukda... ..tevliyet-i mezkûre 13 sehim itibarıyla bâlâda bast ve beyân olunan sihâmlar merkûmûna tevcih buyuruldu fî Zi'l-ka'de 1244 Yevm 17." VGMA, 556: 37/11. Kudûs kenti vakıf görevlilerine ilişkin detaylı bir inceleme için bkz. Ş. Eroğlu Memiş, Osmanlı Taşra

kaza merkezi olarak Kudüs ile kazaya bağlı yerleşim merkezlerinde ilgili dönemde mevcut olan vakıflar ve vakıf müesseseleri daha önce değerlendirilmişti²⁰. Bu defa da, Kudüs kayıtları içerisinde toplamda 85 kayıt ve %5,5'lik bir oran ile vakıf kurumları dışında kalan, kaza mahkemesinde görev yapan nâibler ile yardımcı görevlilerin (kâtib, muhızır, tercüman vb.) yanı sıra esnaf teşkilatı yöneticileri ve şehir hayatının temsilcilerine ilişkin kayıtlar incelenecektir. Öte yandan defterler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, defterlerde yer alan mahkeme görevlileri ile esnaf örgütlerinin yöneticilerinin atama kayıtlarının vakıf kayıtlarının gölgesinde kaldığı görülmüştür. Bu durumda, kayıt oranının vakıflara yapılan atama kayıtları ile kıyaslandığında oldukça sınırlı oluşunun da etkili olduğu değerlendirilmektedir. Vakıf kurumları dışında kalan atama kayıtlarını gündeme getiren ilk önemli çalışma Tuncer Baykara'ya ait olmakla birlikte çalışma seriye ait bir defterin incelenmesi ile sınırlı kalmıştır²¹. Baykara'nın yayınladığı 1142 numaralı defterde 1102-1255/1691-1839 tarihleri arasında kaza mahkemesine yapılan mahkeme görevlileri, esnaf örgütlerinin yöneticileri ve şehir hayatı ile ilgili görevliler, *elif* harfi ile başlayan kazalar dışında, toplu bir şekilde özetle ele alınmıştır.²² Defterde imam, müezzin, hatib, zaviyedar gibi vakıf kurumlarında görev yapan görevlilerin atamalarına rastlamıyoruz. Bu nedenle defter diğer defterlerden farklılık arz etmektedir²³. Yazar, kitabının giriş bölümünde ilgili defterin oluşumu ve niteliğiyle ilgili bir bölüm de kaleme almıştır²⁴. Ancak, söz konusu defterin seri içerisindeki konumunu tespit etmeye yönelik girişim ise iki örnekle üzerinden sınırlı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur²⁵. Hâlbuki Kudüs örneğinde tespit ettiğimiz üzere, söz konusu defter seriye ait diğer Hurûfât defterleri kayıtlarından vakıf kurumlarına yapılan atamalar dışında kalan atamaların derlenmesi ile oluşmuştur. “Elif” harfi ile başlayan kazaların sayıca çokluğu dikkate alındığında da, serinin bu anlamda derlenen başkaca bir defteri olduğu düşüncesi öne çıkmaktadır.

Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 219-235.

²⁰ *Kazâ-i Kudüs-i Şerife* ait 25 defterde yer alan ve 1690-1834 yılları arası kayıtları ihtiva eden vakıf, mahkeme, esnaf teşkilatı ve şehir hayatına ilişkin 1644 kayıt incelenmiş ve elde edilen veriler çeşitli çalışmalarda değerlendirilmiştir. Bkz. Ş. Eroğlu Memiş, *Hurûfât Defterleri Kayıtlarına* s. 145-185; Ş. Eroğlu Memiş (2013) “Osmanlı Toplumsal Tarihi”, s. 115-146; Şerife Eroğlu Memiş, “Waqfs in Jerusalem during the 18th Century”, Beytül-Makdis'te Müslüman ve Hristiyan Vakıfları Sempozyumu, Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, Ramallah 2013.

²¹ T. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında*, s.1-3.

²² Bkz. VGMA, 1142.

²³ Bkz. Ek 1.

²⁴ T. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında*, s. 14-16.

²⁵ A.g.e., s. 4-5.

Defterlere ilişkin Baykara sonrasında yapılan çalışmaları, tematik olanlar ve şehir tarihçiliğine katkı sağlayanlar olarak iki grupta inceleyebiliriz²⁶. Hurûfât defterleri üzerinden bir konunun araştırıldığı, sorgulandığı tematik çalışmalardan ilki Mustafa Alkan'a aittir. Alkan, 2006 yılında hurûfât defterlerine yeniden dikkat çekmiş, Adana Hurûfât kayıtlarını vakıf tarihi araştırmaları ve vakıf görevlilerinin kariyerleri açısından tahlil etmiştir²⁷. Benzer şekilde, Şerife Eroğlu Memiş Kudüs örneği üzerinden²⁸, Hasan Demirtaş ise Kangırı örneği üzerinden kayıtları vakıf araştırmalarında kaynak olmaları ve vakıf görevlilerinin kariyerleri açısından değerlendirmiştir²⁹. Başka bir çalışmada Eroğlu Memiş defterlerin Osmanlı toplumsal hayatı açısından önemini incelemiştir³⁰. Yasemin Beyazıt ise defterlerin şehir tarihi araştırmalarındaki yerini tespit etmeye çalışmıştır³¹. Konuya tematik yaklaşan bir diğer çalışma, Ertan Gökmen'e aittir. Gökmen, hurûfât kayıtlarına dayanarak cami görevlilerinin atanmaları, görevden alınmaları gibi cihet ehlinin kariyer çizgilerini Manisa-Demirci örneğinde işlemiştir³². Bu minvalde Ahmet Şanlı, hurûfât defterlerindeki verileri, vakıfların işleyişi ve yönetimini anlama hususunda kullanan bir yüksek lisans tezi kaleme almıştır³³. Defterler bir yerleşimdeki vakıf eserlerini aydınlatmak için de kullanılmıştır. Bu hususta özellikle Halit Çal'ın çalışmaları dikkate değerdir. 2001 yılında Halit Çal, Küre kazasındaki vakıf eserlerle ilgili kısmi bir transkripsiyon ve veri değerlendirmesi yapmıştır³⁴. Diğer iki çalışmada ise bu defterleri Bulgaristan'daki ve Ahlat'taki Türk mimarisini aydınlatmak için kullanmıştır³⁵.

²⁶ Benzer bir sınıflandırma için bkz. Y. Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir", s. 40.

²⁷ Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", XV. *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi A, TTK Basımevi Ankara 2010, s. 831-842.

²⁸ Ş. Eroğlu Memiş, "Hurufat Defterleri Kayıtlarına", s. 6-46.

²⁹ Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37, (2012), s. 47-92.

³⁰ Ş. Eroğlu Memiş, "Osmanlı Toplumsal Tarihi", s. 115-146.

³¹ Y. Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir", s. 39-69.

³² Ertan Gökmen, "Osmanlı Devleti'nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması: Manisa Demirci Örneği (1690-1830)", *Diyanet İlmî Dergi*, C.42, S.4, Ankara (2006), 109-120.

³³ Ahmet Şanlı, *Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntab Kazasındaki Vakıfların İşleyişi ve Yönetimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2010.

³⁴ Halit Çal, "Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2001, s. 125-166.

³⁵ Halit Çal, "1192 Numaralı 1697 - 1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi", *Balkanlar 'da Kültürel Etkileşim Ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan), 1. Cilt, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001), 221286; "Tapu Tahrir Ve Hurûfât

Hurûfât Defterlerinin son zamanlarda çoğunlukla şehir tarihi yazma noktasında kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Uşak, Ilgın, Ereğli, Aksaray, Seydişehir, Seferihisar-ı Günyüzü, Ayıntab, Develi, Niğde-Bor, Maraş, Bursa, Eski-il, Ermenek, Göci-yi Kebir, Halep, Bosna, Isparta ve Kosova kazaları hurûfât kayıtları üzerinden yüksek lisans tezlerine ve diğer bazı çalışmalara konu olmuştur.³⁶ Bu çalışmalarda dikkati çeken nokta kazalarda bulunan vakıf

Defterlerine Göre Ahlat'da Türk Mimarisi", Prof. Dr. Haluk Karamağaralı'ya Armağan, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002.

³⁶ M.M. Öntü, "Hurûfât Defterleri'ne Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", AKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, S. 3, Afyon 1999, s. 132-154; Ali Kılçı, "Hurûfât Kayıtlarına Göre 18. ve 19. Yüzyıllarda Develi Vakıfları", *Bütün Yönleriyle Develi (I. Bilgi Şöleni 26:28 Ekim 2002)*, Develi Belediyesi Yay., Kayseri 2003, s. 339:346; Yusuf Küçükdağ, "Hurûfât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi'nin Mektep, Medrese, Cami, Mescit ve Zaviyeleri", *Bütün Yönleriyle Develi (I. Bilgi Şöleni 26:28 Ekim 2002)*, Develi Belediyesi Yay., Kayseri 2003, s. 267:276; Gazi Özdemir, *Hurûfât Defterleri Işığında Ilgın*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005; Halis Akıncı, *Hurûfât Defterlerine Göre Kır-ili Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007; İsmet Temel, *Hurûfât Defterlerinde Karaman Ereğlisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008; Eşref Temel, *Hurûfât Defterlerine Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008; Muharrem Parlak, *Hurûfât Defterleri Işığında Seydişehir*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009; Zehra Çınar, *Hurûfât Defterlerine Göre Seferihisar-ı Günyüzü Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009; Samettin Başol ve Adnan Tüzen, "Hurûfât Defterleri Kayıtlarına Göre Halep Vakıfları, Halep Vakıflarına Toplu Bir Bakış", Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, Halep 2009; Ahmet Öge, *Hurûfât Defterlerinde Niğde Bor*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010; Pakize Yıldız, *Hurûfât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010; Necibe Arvas, *Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (1695/1750)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011; Derya Karakaya, *Hurûfât Defterleri Işığında Eski-il Kazası*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011; Mevlüt Eser, *Hurûfât Defterlerine Göre Ermenek*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011; Özlem Ceyhan, *Hurûfât Defterlerine Işığında Göci-yi Kebir Kazası*, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011; Hadi Taç, *Hurûfât Defterlerine Göre Kosova Vilayeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012; Hatice Oruç, "Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları-19. Yüzyılın ilk Yarısı)", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, VGM Yay., Ankara 2012; Sedat Baykaral, *Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazası, Tarihî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler*, Türkiye Alim Kitapları, Almanya 2015.

kurumlarının ve görevlilerinin ayrıntılarıyla sıralanmış olmasıdır. Şüphesiz ki bu çalışmalar da önemli katkılar getirmektedir. Ancak, veriler üzerinden kentsel örgütlenmenin önemli aktörlerinden olan esnaf örgütlerinin ve diğer kentsel görevlilerin incelendiği çalışmaların yokluğu da dikkati çekmektedir. İşte tam bu noktada hurûfât defterlerinin vakıf kurumları atamaları dışında kalan atamaların kent tarihi araştırmaları için nasıl bir veri kaynağı oldukları ve şehir tarihi yazımında nasıl kullanılabilecekleri sorusu önemle karşımıza çıkar. Bu bağlamda mevcut çalışmada, sırasıyla Kudüs kenti mahkeme görevlileri ve esnaf teşkilatı ile ilgili atamaların içeriği ve biçimsel özellikleri incelenecektir. Sonrasında, kayıtlarda ataması yapılan görev ve görevliler tespit edilmeye çalışılacaktır. Şehir tarihçileri açısından önemli olan vakıf kurumları dışında kalan bu atamaların da kent tarihçiliği açısından önemi kısaca tartışılacaktır. Bu tartışmada örnekler, Kudüs Mahkemesi'ne atanan görevliler ve esnaf teşkilatı atamaları başlıkları altında Kudüs Kazası'ndan verilecektir.

1. Mahkeme Görevlileri ve Esnaf Teşkilatı ile İlgili Atamaların İçeriği ve Biçimsel Özellikleri

Harem'in girişinde, Babü's-Silsile yakınındaki Kudüs Mahkemesi her ne kadar Müslüman hükümlerine ve üstünlüğünü temsil ediyor olsa da, diğer dinlere karşı da hoşgörülüydü ve cemaatler arasında daha büyük ölçüde sosyal ve ekonomik ilişkiye izin veriyordu.³⁷ Evliya Çelebi 17. yüzyıl ortalarında ziyaret ettiği Kudüs Mahkemesi'nin sorumluluklarından bazılarını şöyle tasvir etmektedir:

“Ve dahi molların destinde mahkeme hidmetine me'mûr berât-ı pâdişâhî ile yirmi ağalık vardır. Evvelâ muhazırbaşı rikâb-ı hümayûn tarafından keçeli kapucudur. Rû'ûs-ı hümayûn ile zabı ider. İkinci Ağa Kudüs-i Şerife gelen su nâzırı Mükellef ağalıktır. Üçüncü Ağa mimarbaşı ve dördüncü mühendisbaşı ve beşinci mu'temedbaşı ve altıncı sarrafbaşı. Cemii ulemaya surre [i] pâdişahî geldi elinden çıkar. Ve yedinci Ağa veznedarbaşı ve sekizinci subaşı ve dokuzuncusu بازارbaşı ve onuncu şehir kethüdası ve on birinci bezazistan kethüdası. Hulâsa-i kelâm cemi esnafın şeyhleri her gün mahkemede hazır olup hidmet iderler.”³⁸

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Kudüs Mahkemesi'nde mahkemede bulunan ve kadiya yardımcı görevlilerin yanı sıra esnafla ilgili ya da kentin imar ve ihtiyaçlarına ilişkin meselelerde esnaf teşkilatı ve şehir hayatının temsilcileri de mahkemede hazır bulunurdu. Kentin ekonomik faaliyetleri, *şeyhü's-sûke*, *muhtesib*, *keyyâlbâşı* (terazileri denetler) ve bütün tüccar ve zanaatkârları temsil eden *şeyhü't-tüccar*la birlikte kadı mahkemesi tarafından yönetilirdi.³⁹ Osmanlı

³⁷ Dror Ze'evi, *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. S. Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 29.

³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. 9 (1672-72), Devlet Matbaası, İstanbul 1935, s. 239.

³⁹ Ze'evi, *Kudüs 17. Yüzyılda*, s. 30.

yönetimindeki Kudüs'te yaklaşık 60 kadar loncanın (tâife/tevâif, sınıf/esnaf, hîrfet/hiref) kapsadığı 70 kadar değişik meslek vardı.

Hurûfât Defterleri'nde mahkeme, esnaflık ve şehir hayatı ile ilgili görevli atamaları da yıllar ve kazalar itibarıyla kaydedilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Hurûfât defterlerinden 1142 numaralı defterde 1102-1255/ 1691-1834 tarihleri arasında kaza mahkemesine yapılan mahkeme görevlileri, esnaflık ve şehir hayatı ile ilgili görevliler, *elif* harfi ile başlayan kazalar dışında, toplu bir şekilde özetle ele alınmıştır.⁴⁰

Diğer kazalarda olduğu gibi Kudüs Kadısı da doğrudan İstanbul'dan tayin edilmekte, fakat onun dışındaki bütün görevliler mahallinden atanmakta idi. Defterlerde ataması yapılan en yaygın mahkeme görevlilerinden birisi *kâtıblıktır*. Eğer ilgili kaza mahkemesinde birden fazla kâtib varsa bir de baş kâtib bulunmaktadır. Diğerleri ise ikinci kâtib, üçüncü kâtib şeklinde adlandırılmaktadır. *Mukayyid*ler de kâtıblık görevi yapmakta idiler.

Muhzır ise, mahkemede kadının en önemli yardımcısı idi. Kadılar gerektiğinde kâtipliği bizzat yapabilirse de, muhzır ayrıca mevcut olmalıdır. Bu açıdan muhzırlık, kâtiplikten daha önemli bir görevdi.⁴¹ Yine mahkemede birden fazla muhzır var ise, başlarında bir muhzır başı veya kethüdası bulunmaktadır. Hurûfât Defterleri'nde Kudüs Mahkemesi'ne yapılan görevli atamaları ile ilgili kayıtlar vakıf atama kayıtlarına göre daha kısa bilgiler içermektedir; öncelikle mahkemenin bulunduğu ilgili kaza adı, eski ve yeni görevli adı, atanan kişi, tâyin cinsi ve tarih yer almaktadır. Mahkeme kayıtlarına örnek verilecek olursa;

“Kudüs-i Şerif Mahkemesinde baş kâtib Sun’ullah’a müceddeden. Zi’l-hicce 1104.”⁴²

Söz konusu kayıt oldukça kısa ve özet bilgi niteliğinde olup, Kudüs-i Şerif Mahkemesi'ne yapılan başkâtib ataması kaydedilmiştir. Bir diğer kayıta ise;

*“Kamame ve sair Kenâisde mütemekkin ehl-i zimem umûr-ı mühimmelerini görmek için mahkemede tercüman es-Seyyid Fethullah bâ hüccet mutasarrif iken filan almakla ref’inden es-Seyyid Fethullah’a. Cemaziye’l-evvel 1133.”*⁴³

Yukarıda verilen ikinci kayıta Kudüs'te bulunan gayri-Müslim tebaanın iş ve işlemlerinin yürütülebilmesi için tercüman ataması yapılmıştır.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde de esnaflıkla ilgili *şeyhlik*, *meşihat*, *şeyh-i seb’a* en çok ataması yapılan görevlilerdi. Defterlerde yer alan esnaf teşkilâtına ilişkin

⁴⁰ Bkz. VGMA, 1142.

⁴¹ T. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında*, s. 14-15.

⁴² VGMA, 1142: 84/1.

⁴³ VGMA, 1142: 84/20; 1109: 6/89.

kayıtlarda; atama yapılan mahal, vazifenin adı, tayin cinsi, teklif edilen kişinin adı ve tarih sırası takip edilerek atamalar yapılmıştır.

*"Kudüs-i Şerifde Nablus Kasabasında vaki' atubbâ ve cerrabîn üzerlerine şeyh olmakla ..olan Mehmed Bedir nâm kimesne ilm-i tubb ve cerrab ve 'ulûmunda mâhir olmağın yedine hüccet virilüb bî berat olmağın tâife-i mez'bûrun reisliği müceddeden buyuruldu."*⁴⁴

Burada yer verilen örnekte atama kaydının oldukça kısa ve öz tutulduğu görülmektedir. Ancak bazı kayıtlarda daha detaylı bilgilere de yer verilmiştir. Örneğin:

*"Kudüs-i Şerifde ehl-i hiref-i dülbend basmacı kadîmden beru hindi bezi ve dülbendi ve sair yerlü boğası iştiğal idenler üzerlerine kethüdalık müceddeden Hacı Kadriye. Receb 1196."*⁴⁵

Yukarıda yer verilen örnekte basma, tülbent ve bunların boyanması işlerini yürüten esnaf taifesine kethüda atanması yapılmıştır. Bir diğer örnekte;

*"Kudüs-i Şerifde hâvî basmacı esnafı olanlar kadîmden beru hindi bezi ve dülbend ve sair yerlü boğası üzerine iştiğal iderler iken üzerlerine bir kimesne kethüda ve şeyh nash ve tayin olduğundan ber bâr beyinlerinde nizâ' ve ihlal munkatî olduğundan ma'ada bazıları kalıb boya iştiğal ile ibâdullah is'adlarının itlâfına bâis olmağla ba hüccet-i şer'iyye cümlelerin muhtarı el Hac Kadri bin Osman kethüda ve şeyh olup, yedinde berat olmağla bâ hüccet-i şer'iyye mücibince tevcih buyuruldu."*⁴⁶

Esnaf teşkilatının şeyh ve kethüdası olmaması nedeniyle uygulamaların bozulduğuna işaret edilmiş, bu nedenle de söz konusu boyacı esnafı teşkilatının kethüda ve şeyhliğine el-Hac Kadri bin Osman atanmıştır. Bu görevlilerin yanı sıra defterlerde yer alan diğer esnaf teşkilatı görevlileri ise şu şekilde tespit edilmiştir:

-
- a. Ahi-baba,
 - b. Kethüdalık; kelime anlamı yardım demek olup, esnafılıkta olduğu gibi mahalle ve köy önderlerine de bu ad verilir,
 - c. Yiğitbaşı,
 - d. Ustabası; ...başı veya reis-i...,
 - e. Keyyâl, vezzan, kantarcı, ölçekçi; aynı hizmetin farklı adlarıdır,
 - f. Dellallık, dellal-başı, münâdi-başı,
 - g. Duacılık,
 - h. Müjdecilik, sâilik ve diğerleri⁴⁷.

⁴⁴ VGMA, 1112: 1/153; bkz. Resim 6.

⁴⁵ VGMA, 1113: 35/21.

⁴⁶ VGMA, 1111: 54/78.

⁴⁷ T. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında*, s. 15.

Kudüs kayıtlarında şehir hayatı ile ilgili olarak tespit edilen bir kayıtta 1122/1710 tarihinde *bekimbaşı, cerrahbaşı, berberbaşı* görevlerini yerine getiren Hacı Muslih'in ölümü üzerine yerine Seyyid Salih atanmıştır.⁴⁸

Defterlerde şehir hayatı ile ilgili görevliler de kaydedilmiştir:

- a. Şehir Kethüdası
- b. Mimar, mimarbaşı,
- c. Su-yolcu,
- d. Nahircılık, tahteravancılık bu görevlilerden bazılarıdır⁴⁹.

2. Kudüs Mahkemesi'ne Atanan Görevliler

Klasik dönemde Osmanlı kentinin yönetimi ve yargı görevi ilmiye sınıfına mensup kadılarca yürütülmekteydi. Sancığın en büyük adli yetkilisi olan kadı, sancakbeyinden ayrı ve onu tamamlayıcı bir otoriteyi temsil ediyordu. Kadının sancak yönetimindeki ağırlığı, en üst askerî yetiliye eşit ve *yargıç* unvanının kapsamını aşacak büyüklükteydi. İyi yönetim ve yolsuzluk gibi konularda, ona da sancakbeyine olduğu gibi padişahın düzenli olarak fermanlar geliyordu⁵⁰.

Osmanlı kadısının mülkî, adli, beledi ve askerî alanlarda görevleri bulunuyordu⁵¹. Kadı, medrese eğitimini bitirerek icâzet almış ve mülâzemet süresini tamamlamış kimseler arasından tayin edilirdi. Bir kazaya tayin edilen kadıya, göreve başladığına dair padişahın tuğrasının bulunduğu bir *berat* verilirdi. Aynı zamanda bağlı olduğu kazaskerden de bir mühürlü mektup alarak vazifesine başlardı⁵².

Kadı kazaskere, kazasker de sadrazama bağlıydı. XIV. ve XVI. yüzyıl arasında yüz elli akçelik kadılıklara atamalar, kazaskerin *arzu* üzerine padişahın vereceği berat ile olurdu⁵³. Yüz elli akçeden yukarı kadılık atamaları ise kazaskerin bildirmesi üzerine sadrazamın arzı ile olurdu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında sonra şeyhülislamlık makamının kazaskerlik makamının üzerine çıkması sonunda atamalar şeyhülislamın arzı ile yapılmaya başlanmıştır.⁵⁴

Kudüs'te dört İslam mezhebinin de kadıları vardı: ama baş kadı Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebinden, yani Hanefiydi. Bu kişi ilmiye sınıfının kıdemli bir mensubu olurdu, her yıl İstanbul'dan atanırdı. Şafî, Malikî ve Hanbelî

⁴⁸ VGMA, 1107: 2/114; bkz. Ek 7.

⁴⁹ T. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında*, s. 15; 34-64.

⁵⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye*, s. 105.

⁵¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Kadısı'nın Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine*, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Ankara 1976, s. 96.

⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye*, s. 105.

⁵³ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1996, s. 99.

⁵⁴ A.g.e., s. 100).

mezheplerinden olan öteki kadılar, yerel ulema arasından seçilebilirdi. Kudüs'te dört mezhepten de kadı bulunması, başka yönlerden gayet mütevazı olan bu taşra şehrinin dinsel açıdan ne kadar önemli olduğunu gösterir⁵⁵. Kudüs kadıları Şam'da bulunan, ilmiye sınıfına ve Hanefî mezhebine mensup baş kadının denetimi altındaydı⁵⁶.

Yetki alanı sancak sınırlarını aşan Kudüs kadısı, sicillerde *Kudüs Sancağı, El-Halil kenti ve Beyt Cibrin kalesi ile bağlı yerleri kapsayan adli bölgenin amiri* olarak tanımlanıyordu. El-Halil, Beyt Cibrin, Remle, Gazze ve Nablus gibi kasaba ve bazı büyük köylerin kendi kadıları vardı; ama buralarda yaşayanlar zaman zaman Kudüs kadısına başvuruyorlardı. Bu tür davaların konusu Kudüs'teki vakıf malları, Kudüs'teki kutsal yerlere ait vakıflar olabiliyordu⁵⁷. Çalışmanın bu bölümünde, Hurûfât Defterleri kayıtlarında yer alan kadıya yardımcı mahkeme görevlileri incelenecektir.

Kudüs Hurufat Defterleri kayıtlarında yer alan mahkeme görevlilerine ilişkin atamalar ise şöyledir:

Tablo 1: *Hurûfât Defterleri Kayıtlarında Yer Alan Kudüs Mahkemesi Atama Kayıtları*

No	Defter: Sayfa/ Sıra No	Mahkeme Adı	Görev Türü	Kay. Ad.	İlk ve Son Kayıt Tar.
1	1142: 84/1	Kudüs-i Şerif Mahkemesi	Başkâtib	5	Zilhicce 1104-Şevval 1136
2	1142/84/2	Kudüs-i Şerif Mahkemesi	ikinci kâtib	11	Cemaziyelevvel 1126-Zilhicce 1201
3	1142/84/3	Kudüs-i Şerif Mahkemesi	üçüncü kitâbet	5	Cemaziyelevvel 1137-Cemaziyelahir 1191
4	1142/84/5	Kudüs'de	kismet kitâbeti	1	Safer 1202
5	1142/84/6	Kudüs-i Şerif Mahkemesi	Şafi kitâbeti	5	Rebiulevvel 1132-Cemaziyelevvel 1240
6	1142/84/8	Gazze Mahkemesi	kâtib-i sâni-i Şafi	2	Safer 1195
7	1142/84/10	Remle Mahkemesi	Kâtib	2	Rebiulahir 1140-Safer 1159
8	1142/84/11	Lud Kasabasında	nâib	2	Muharrem 1177-Zilkade 1192
9	1142/84/12	Kudüs-i Şerif nevâhiyesinden Nablus	Başkâtib	5	Ramazan 1136-Rebiulevvel 1193

⁵⁵ Amy Singer, *Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler*, Çev. Sema Bulutsuz, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 37.

⁵⁶ M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascud in the Sixteenth Century*, Librarie du Liban, Beyrut 1982, s. 123.

⁵⁷ A. Singer, *Kadılar, Kullar ve Kudüslü*, s. 38.

		Kasabası'nda vaki' Mahkeme-i Şerife			
10	1142/84/13	Yafa Mahkemesi	Kitâbet	4	Cemaziyelevvel 1202-Cemaziyelahir 1217
11	1142/84/20	Kamame ve sair Kenâisde mütemekkin ehl-i zimem umûr-ı mühimmelerini görmek içün mahkemede	tercüman	4	Şevval 1125- Cemaziyelevvel 1148
12	1107/2/165	Kudûs-i Şerif Mahkemesi	Mahkeme Kâtibi	6	Gurre-i Şevval 1123- Cemaziyelevvel 1240
13	1109/6/5	Nablus Mahkemesi	Şafi kâtibi	1	Şa'ban 1143
14	1108/1/13	Remle	Şafi kâtibi	2	Muharrem 1177- Zi'l-ka'de 1192
15	1113/35/29	Kudûs-i Şerif mahkemesi	mu'id	1	Safer 1202
16	1113/35/31	Kudûs-i Şerif muzâfâtından Yafa Kazası Mahkemesinde	Başkâtib	1	Cemaziyelevvel 1202
17	1142/84/7	Kudûs Mahkemesi	Mukayyidlik	1	1254
Toplam				58	1104-1254

a. Nâib

Nâibin sözlük mânası *vekil*dir. Sözlüklerde “*vekil, kaimmakam, kadıvekili, bir kazâyı arpalık sûretiyle der-uhde etmiş olan zâta vekâleten mahallinde kadılık iden me'mûr-ı şer'i*” şeklinde tanımlanmıştır⁵⁸. Mahkemelerde kadılar adına muhtelif hizmetlerde vazife gören nâibler vardır. Nâibler vazifelerinin mahiyetlerine göre kaza nâibleri, kadı nâibi, mevali nâibi, bab nâibleri, ayak nâibleri ve arpalık nâibleri olarak başlıca altı kısma ayrılır. Bunlardan Kadı Nâibi, kadının yanında bulunup gerektiğinde ona vekâlet eder veya herhangi bir şer'i muameleye bakmak üzere kadı tarafından köylere gönderilirdi⁵⁹.

Kudûs Kazası'nda da zaman zaman nâibler kadıya vekâlet ederek, görevli atamışlardır. Kazada görev yapan nâiblerin sayısı kadıların sayısına göre çok azdır. Bu durum kadının bizzat kazanın başında bulunmasından dolayıdır.

b. Kadıya Yardımcı Görevliler: Muhzurlar, Kâtibler, Tercümanlar

Kaza merkezinde bulunan mahkemede meydana gelen olaylar şer'ie sicillerinde yer alırken bu mahkemelerde görev yapan kadıya bağlı olarak yardımcı görevleri yerine getiren çeşitli görevliler de vardı. Bir kişiyi tutuklayıp

⁵⁸ S. Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, s.1423.

⁵⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye*, s. 336.

kadının huzuruna getirmek ya da bir olayı soruşturmak için *subaşı* görevlendirilirdi.

Normalde tutuklama işlerine *muhzır* denen görevliler bakardı. Muhzırlık bir çeşit adli polislikti. Muhzır başının emrindeki muhızrlar mahkemenin istediği duruşma ile ilgili kişileri getirip götürmek, mahkemede güven ve düzeni korumakla görevlilerdi. Muhzır, mahkemede kadının en önemli yardımcısıydı. Kadılar gerektiğinde kâtibliği bizzat yapabilirse de, muhızır ayrıca mevcut olmalıdır. Bu açıdan muhızrlık, kâtiblikten daha elzem bir görevdir⁶⁰. Ancak, Kudüs Hurufat Defterleri'nde muhızrlara ait herhangi bir kayda rastlanılamamıştır.

Kadıya yardımcı olan görevlilerden baş kâtib ve yardımcılarını sicil kayıtlarını yazardı. Kazada birden fazla kâtib varsa bir de baş kâtib bulunmaktadır. Diğerleri ise ikinci kâtib, üçüncü kâtib şeklinde adlandırılmaktadır. Kudüs Mahkemesi'nde baş kâtib atamalarına ilişkin kayıtlar çeşitli defterlerde farklı sıralarda olduğu gibi⁶¹, daha önce de kendisinden bahsedilen 1142 numaralı defterde bu atamalar toplu şekilde yazılmıştır. Bu kayıta:

*“Kudüs-i Şerif mahkemesinde baş kâtib Sunullah'a müceddeden Zi'l-hicce 1104; Ba'de Sun'ullah keff-i yed itmekle Şeyh Muhammed Sun'ullaha müceddeden Rebiu'l-ahir 1126; Ba'de bilâ berat mutasarrıf Abdurrahman ref'inden Sun'ullaha Rebiu'l-ahir 1134; Ba'de Sun'ullah keff-i yed itmekle Es-Seyyid Mustafa'ya mücedded Şevval 1136.”*⁶²

Yine aynı şekilde Kudüs Mahkemesi'nde ikinci kâtib, üçüncü kâtib atamalarına ilişkin kayıtlar farklı defterlerde kayıtlı olmakla birlikte, bu kayıtlar 1142 numaralı defterde topluca verilmiştir. Ayrıca Kudüs Mahkemesi yanında, Gazze, Remle, Nablus ve Yafa mahkemelerine ilişkin de kâtib atama kayıtları bulunmaktadır. Dikkat çeken bir diğer atama kaydı ise, Şâfi kâtibisi olarak Kudüs⁶³ ve Gazze Mahkemeleri'nde atama kayıtları bulunmasıdır⁶⁴. Şâfi mezhebi mensuplarının da iş ve işlemlerinin görüldüğü kadılıkta çalışan Şâfi kâtipleri de bulunmaktadır. Kudüs Hurufat defterlerinde toplamda 39 adet mahkeme kâtibisi ataması tespit edilmiştir.

⁶⁰ T. Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında*, s.14-15.

⁶¹ VGMA, 1160: 116/137; 1107: 2/192; 1107: 2/300; 1119: 110/29.

⁶² VGMA, 1142: 85/1.

⁶³ VGMA, 1142: 84/6.

⁶⁴ “Şâfi kütâbeti Seyyid Abdulhüda fertinden Seyyid Taceddine, Rebiu'l-errel 1132; Şeyh Taceddine ibkâ Rebiu'l-ahir 1133; Şeyh Taceddin ref'inden Es-Seyyid Taba Ed-Düccânî Muahrrem 1140; Es-Seyyid taba Ed-düccani terk itmekle müceddeden Abdulmu'tî Zi'l-ka'de 1165; Ref'inden Seyyid Muhammed bin Taceddine Zi'l-ka'de 1166; Seyyid Muhammed fertinden sulbi oğlu Seyyid Ahmed Ebu's-suud el-Kudsîye Cemaşîye'l-errel 1240.” VGMA 1142: 84/8.

Kudûs'te mahkemelerin sayıca çok ve çeşitli olması nedeniyle mütercim-tercüman gibi görevlileri de kadıya yardımcı görevliler arasında saymak gerekmektedir. Kudûs'te Kamâme ve diğer kiliselerde ikamet eden gayrimüslim halkın önemli işlerini görmek için Kudûs Mahkemesi kadısına yardımcı olmak amacıyla mütercim ve tercüman atamaları yapılmıştır⁶⁵.

Kudûs Mahkemesi'ne ilişkin kayıtlarda yer alan son görevli olan mu'îd⁶⁶ “*talebeye dersi iâde iden müderris mu'avinî*” anlamlarına gelmektedir⁶⁷.

3. Esnaf Teşkilâtı Atamaları

Kudûs kentinde loncalar geniş bir tanımla üretim, hizmet ve ticaret kategorileri altında toplanabilecek geniş bir zanaat ve meslek yelpazesini kapsamaktaydı. Her loncanın iç katmanlaşması ve mesleki faaliyetleri yerel kadının bütün lonca üyelerini bağlı kıldığı lonca reisi tarafından düzenlenip yönlendiriliyordu. Diğer açılardan özerk olan lonca ile yönetim arasındaki düzenli ve başlıca iletişim kanalı buydu. Çalışmanın bu bölümünde, bu düzenli iletişim kanalına ilişkin kayıtları içeren defterlerin incelenmesiyle, 17. ve 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Kudûs'ünde loncalar, faaliyet alanları, lonca reislerinin isimleri, atanma biçimleri, görevde kalış süreleri ve ayrılış sebepleri gibi toplumsal ve ekonomik tarih bakımından önemli bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Kent tarihi çalışmaları açısından da önem arz eden kayıtlardan, kentteki esnaf teşkilatının örgütlenişine ilişkin veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

a. Şeyh/Şeyh-i seb'a

Osmanlı'da 18. yüzyılda önemli bir güce sahip olan Ahî teşkilatına aralarında tasavvufî anlayış olan fütüvvet ehlinde olmayan grupların girmesiyle, önceleri Ahî zâviyelerde toplanan sanatkârlar, sonraları her esnaf için benzer teşkilatla ayrı ayrı toplanan loncalarda bir araya gelmeye başlamışlardır. Bu loncalardaki esnaflar tarafından seçilen kişiye *şeyh* denilmiştir⁶⁸.

Lonca reisi olan şeyhler, önemli sayıda lonca üyesinin katıldığı bir mahkeme oturumunda resmen kadı tarafından atanırdı. Kural gereği olmasa bile, yeni atanmış reisin daha önce bu görevde bulunan babasının yerine geçmesi epey sık görülen bir durumdu. Kadı yeni adayı değerlendirirken başlıca

⁶⁵ “*Kamame ve sair Kenâsde mütemekkin ehl-i zîmem umûr-ı mübimmelerini görmek için mahkemede...*” VGMA 1142: 84/9-20; 1107: 2/185; 1109: 6/45; 1107 numaralı defterdeki kayıta görevli *mütercim* olarak kaydedilmişken, aynı kayıt 1142 numaralı defterde *tercüman* olarak kaydedilmiştir.

⁶⁶ VGMA, 1113: 35/29.

⁶⁷ S.Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1378.

⁶⁸ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Dönemi'nde Hac: 1517-1638*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 193.

üç faktör önemliydi: meslekî ehliyet, bir insan ve bir Müslüman olarak güvenilirlik, meslektaşlardan alınan destek. Sağlık durumu, yaşlılık, değişen koşullar ya da bilerek alınmış bir karar nedeniyle bu ölçütlerden herhangi biri karşılanamaz hale geldiğinde, söz konusu kişi idarî yetkililerin desteğini kaybeder ve derhal görevden alınır. Gerek atama, gerekse görevden alma işleminde, meslekî ehliyet, başta diğer lonca üyeleri olmak üzere, çeşitli kaynakların verdiği bilgiler temelinde kadı tarafından değerlendirilirdi⁶⁹.

Lonca şeyhlerinin üstlendikleri sorumluluklar hammadde alımından nihai ürün satışına kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Bu emeğinin karşılığında bir ücret alması söz konusu değildi; ama diğer lonca üyelerinin ona hem hammaddelerden, hem de nihai üründen pay vermesiyle bu zahmetinin karşılığını görüyordu ve üstelik sancak beyinin mutfağına düzenli mal tedarikinden de muafı⁷⁰.

İncelenen kayıtlarda, ehl-i hiref üzerlerine *şeyh-i seb'a* olarak atamalar yapıldığı görülmüştür⁷¹.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde esnaf (lonca) teşkilatlarından *kuyumcular*, *hamallar*, *dellâllar* ve *sâ'i şeyhliklerine* atamalar yapılmıştır. Ayrıca, *basmacılar* ile *cerrahlar kethüdâlıkları*na da atamalar yapıldığı tespit edilmiştir.

b. Kuyumcular Meşîhati

16. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı yetkilileri Kudüs'teki bazı eski çarşıların canlandırılmasında, ayrıca yeni çarşıların açılmasında önemli rol oynamıştı. O zamana kadar kendi evlerinde ya da dağınık dükkânlarda çalışan altın ve gümüş kuyumcuları bu dönemde yeni açılan çarşılarından birine taşınmaya ve sadece orada iş görmeye teşvik edildi⁷². Yüzyılın sonuna doğru *Kubbetü's-Sabru Vakefi* bünyesindeki *sûku's-sage*, kentte altın ve gümüş kuyumcularının meslekî faaliyetlerini yürüttükleri tek yer haline gelmişti⁷³.

Kuyumcular şeyhi, yeni lonca üyelerinin atanması ve ayrıca mevcut üyelerin loncadan çıkarılması görevlerini yerine getirmekteydi. Bütün hammadde alımları onun aracılığı ile veya en azından onun bilgisi ve onayı dâhilinde yapılırdı. Şeyh her ürünün fiyatını belirler ve lonca üyeleri arasındaki bütün anlaşmazlıklarda hakemlik ederdi; zanaatla ilgili bütün meselelerde onun kararı bağlayıcı ve

⁶⁹ Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 181-182.

⁷⁰ A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 40.

⁷¹ VGMA, 1142: 84/129; 1107: 2/97.

⁷² A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 162.

⁷³ A.g.e., s. 162-170.

nihaiydi. Lonca reisi, lonca üyeleri arasından ve onların tavsiyesi üzerine kadı tarafından atanırdı⁷⁴.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde 1189 ile 1246/1775-1830 yılları arasında kuyumcular şeyliğine yapılan atamalar hem yıllar itibariyle farklı defterlerde hem de toplu bir şekilde 1142 numaralı defterde kaydedilmiştir. Yukarıda yıl aralıkları verilen 55 yıl içerisinde bu göreve 4 kişi atanmıştır⁷⁵.

c. Hamallar Meşîhati

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde geçen hamallar şeyhliğinin sabun hamallarına (*attal*) olduğu değerlendirilmektedir. Sabun hamalları loncası çalışanlarının görevi, sabun imalathanelerinde yeni imal edilmiş ürünleri koni biçimli sütunlar halinde açık havaya sermektir. Lonca üyeleri ayrıca kurumuş sabun kalıplarını buradan sabun imalathanesinin hemen dışındaki bir bölmeye taşır, nakliye için uygun çuvallara doldurur ve sevk edilecek her grubun tartılmasına yardımcı olurdu⁷⁶.

Lonca üyelerini meslekleri ile ilgili düzenlemelere uymaları noktasında kontrol eden lonca şeyhi, meslektaşlarının tavsiyesi üzerine ve onların katıldığı bir oturumda kadı tarafından atanırdı. Lonca üyeleri ona tam itaat gösterme sözü verirken, o da hepsine eşit davranma taahhüdünde bulunurdu⁷⁷.

Kudüs Sancağı Hurûfât Defterleri'nde Hamallar loncası şeyhliğine 1138/1725 tarihinde Hacı Hicazî atanırken; 1139/1726 tarihinde görevinden uzaklaştırılması üzerine yerine Şeyh Hasan atanmıştır. Şeyh Hasan'ın da 1211/1797 yılında vefatı üzerine görev Seyyid Ali'ye tevcih edilmiştir⁷⁸. Bir diğer kayıta da Yafa İskeleyi'nde Hamallar Tarîk-i Seng şeyhliğine atama yapılmıştır⁷⁹.

ç. Dellâllar Şeyhi

Arapça'da *dellâl* fiilinden türetilen *dellâl* ismi bir meslek adı olarak *küçük tüccar* anlamına gelmektedir. Zamanla *simsar*, *aracı*, yani *satıcı* anlamları da kazanan meslek grubu, 17. yüzyılda en faal olan loncalar arasındaydı⁸⁰.

Lonca içerisinde yapılan her türlü işlemde lonca şeyhine pay veriliyor olması lonca şeyhliğine cazibe kazandırıyor ve şeyhliğin sık sık el değiştirmesine neden oluyordu⁸¹.

⁷⁴ A.g.e., s. 98.

⁷⁵ VGMA, 1142: 84/17; 1111: 54/3; 552: 37/29; 553: 38/7; 557: 43/2.

⁷⁶ A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 165-166.

⁷⁷ A.g.e., s. 167.

⁷⁸ VGMA, 1128: 68/20; 1142: 84/21.

⁷⁹ VGMA1091: 77/1.

⁸⁰ A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 172).

⁸¹ A.g.e., s. 172.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde de 6 *dellâllar şeybi* ataması yapıldığı tespit edilmiştir⁸². Bunlardan ilkinde Dellâl başı Şeyh Bağavi'nin vefat etmesiyle yerine Ebu'l-Vefa et-Tamamî 1125/ 1713 tarihinde atanmıştır. Defterlerde tespit edilen son kayıt ise 1175/ 1761 tarihli olup, kayıtlar 50 yıl gibi bir süre içerisinde görevin çokça el değiştirdiğini göstermiştir.

d. Sâiler Şeybi

Defterlerde tespit edilen iki kayıta da *sâiler şeybi* ataması yapılmıştır⁸³. Sözlükte *haberci*, *haber götüren* anlamlarına gelen kelime⁸⁴, meslek adı olarak devletçe posta idaresi kurulmadan önce mektub ve emanet getiren kimseleri ifade etmektedir. Burada yapılan atamalardan 1140/1727 tarihi itibarıyla Kudüs'de *sâiler loncası* olduğu, lonca şeyhliğine de atamalar yapıldığı anlaşılmaktadır.

e. Basmacılar Kethüdası

Esnaf teşkilâtlarının şeyhlerden sonraki ikinci adamı konumunda olan kethüdâların başlıca görevi, kendi esnafı üzerinde söz sahibi olup, çıraklıktan ustalığa geçmek isteyenlerin yeterlilik sınavını şeyhle birlikte yapmaktır⁸⁵. Esnafın aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü, esnafa verilecek narhların belirlenerek yapılacak satışların o narh üzerinden yapılmasının sağlanması, haksız rekabetin önlenmesi, devletin istediği hizmet, ihtiyaç ve iş gücü ile esnaf ve sanatkârlara gerekli ham maddenin temin edilmesi ve dağıtılması da görevleri arasındaydı⁸⁶.

Kudüs'te 16. ve 17. yüzyılda varlığına rastlanmayan bir lonca 18. yüzyıl başlarında rastlanmıştır. Bu lonca *basma* denen bir kumaş türünün üretimiyle uğraşıyordu ve lonca üyelerine de *basmacı* deniyordu. Terimin sözlük anlamı *baskı*, *baskı işçisi* ya da *baskı işi satıcısı* kavramlarıyla ilişkili olsa da, meslek olarak daha çok bitki ya da süs desenlerinin kumaşa basılmasına yönelik bir meslek grubu idi⁸⁷.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde; basmacı esnafından olanların eskiden beri hindi bezi ve dülbend ve sair yerli boyaması işleri ile uğraşanlar üzerlerine kethüdâlık Hacı Kadri'ye, 1196/ 1782'de; Hacı Kadri vefatından es-Seyyid Abdullatif ve Es-Seyyid Abdusselam ve Es-Seyyid Muhamed'e Safer 1201/

⁸² VGMA, 1107: 2/186; 1091: 77/11; 1128: 68/37; 1112: 1/166; 1110: 131/72; 1111: 54/16.

⁸³ VGMA, 1111: 54/16; 1128: 68/36.

⁸⁴ (Devellioğlu, 2002: 913)

⁸⁵ (Küçükdağ, 1989: 146).

⁸⁶ (Yıldız, 2010: 86).

⁸⁷ A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 132.

1786'de tevcih edilmiştir⁸⁸. Burada da bir çeşit lonca şeyhliği, reisliği görevi olarak kullanılmıştır.

f. Cerrahlar Kethüdası

Son olarak da, Kudüs Hurûfât Defterleri'nde *cerrahlar kethüdası* atamaları yapıldığı tespit edilmiştir.

Cerrah, tabip ve hekim unvanlarını taşıyanlar da dâhil bütün sağlık görevlilerinin başında kadı tarafından atanan bir lonca reisi vardı. Tedavi edilen her vakada danışılması gereken lonca reisi, bütün lonca üyelerine eşit davranmakla yükümlüydü. Kadının yeni lonca reisini atarken, meslekî niteliklerini ve seçkin tıp kariyerini överek, tıp mesleğinde mümkün olan en yüksek mertebeye ulaşmış olmasını vurgulamaktadır. Ama kadı bir başka önemli olguyu, yani adayın kökenini, önceki lonca reisinin oğlu olduğunu da belirtir⁸⁹. Birbiri ile ilişkili olan bütün bu özellikler adayın mükemmelliğini babasından, yani eski ustadan isabetli bir eğitim almış olmasının doğrudan bir sonucu sayılabilir. Bununla birlikte uygun ailede doğmuş olmanın bu meslekte en önemli husus gibi görüldüğü, diğer loncalara oranla bu hususun daha da öne çıktığı söylenebilir⁹⁰.

İncelenen kayıtlarda yer alan, cerrahlar kethüdasının vefatı ile yerine 1186/1772 tarihinde oğlu Es-Seyyid Hüseyin'in atandığı kaydedilmiştir⁹¹.

g. İmalathâne Görevlileri

İncelenen kayıtlarda ayrıca, Kudüs Kazası Mahkemesi'nde bulunan esnaf teşkilatı temsilcilerine ilişkin atamalar yanında, yine esnaf teşkilatlarının diğer bazı görevlileri hakkında da atama kayıtları yer almaktadır. Kazada yürütülen ticarî faaliyetlere ilişkin de bilgiler içeren söz konusu kayıtlarda, Kudüs'te susam yağı imalatı, sabunhane ve debbağhanelere yapılan özellikle kâtib atamaları dikkat çekicidir.

Kayıtlar çerçevesinde, Kudüs'ün ticarî hayatında önemli bir yeri olan susam yağı üretimi, sabunhane ve debbağhanelere ilişkin kısa bilgiler sunulmuş ve imalathane görevlileri değerlendirilmiştir.

Susam Yağı Görevlileri: Susam, Kudüs halkının beslenmesinde önemli bir yer tutan ve aynı zamanda aydınlatmada kullanılan *seyrec* veya *seyrec yağının* hammaddesiydi⁹².

⁸⁸ VGMA, 1142: 84/14; 1111: 54/78; 1113: 35/21.

⁸⁹ A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 77.

⁹⁰ A.g.e., s. 77.

⁹¹ VGMA, 1115: 1/1.

⁹² A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 36.

Cellabe tüccarlarına Ramallah, Nablus ve Şam'ın güneyine düşen Müzeyrib'den getirilen susam, *keyyalbaş*⁹³ ve ona bağlı görevlilerce ölçüldükten sonra, lonca reisi tarafından lonca üyeleri arasında paylaştırılırdı. Gerek kaliteyi, gerekse fiyat kontrolünü sağlamak açısından bu düzenleme resmi yetkililerin onayından geçerd⁹⁴. Bu rutin uygulamanın kontrol edilebilmesi için de, şehirde bu mala ilişkin her türlü ticarî alışverişin kaydını aslına uygun biçimde tutmak üzere kadı tarafından bir *susam yazıcısı* (*kâtibü's-simsim*) atanmıştır.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde de *susam sıkulan yer* (*Simsim Ma'sara*) olarak susam yağı üreticilerine *seyh* ve *susam kâtibi* atamaları yapılmıştır⁹⁵.

Sabunhane Görevlileri: Osmanlı yönetimindeki Kudüs'te sabun tüccarları bir lonca içerisinde örgütlenmiş ve sabun ticareti yapmışlardır. Zeytinyağının satın alınması, sabunun kaynatılması ve en önemlisi de Kudüs'teki müşterilere satış, imparatorluğun değişik yerlerine ihracat işlerini yürütmek, bu lonca mensuplarının temel görevleri idi⁹⁶.

Kudüs'te üretilen sabun, Yafa yolu ile Anadolu'nun başlıca eyaletlerine, Yemen'e ve en çok da Mısır'a ihraç edilmekte idi⁹⁷.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde sabunhanelere ilişkin 5 kayıt tespit edilmiş olup, kayıtlarda *kalb kâtibi*, *toprak kâtibi* ve *sabunhane kâtibliği* gibi çeşitli şekillerde adlandırılan kitâbet atamaları yapılmıştır⁹⁸.

Debbağhane Görevlileri: Kudüs'de Salahaddin Eyyûbi'ye adanmış kent hastanesinin bağlı olduğu vakfın bünyesinde yer alan geleneksel tabakhane çalışan debbağlar (*deri sepicileri*) da bir esnaf loncası olarak faaliyet göstermekteydi. Bu tabakhane surlarla çevrili kentin içinde, kendi adını taşıyan tıbbî komplekse yakın bir açık alandaydı ve dolayısıyla hemen çevredeki mahalle de *tabakhane* (*el-Medbağ*) olarak anılırdı⁹⁹.

Sepiciler loncası anlaşıldığı kadarıyla oturmuş bir yapıya sahipti; bünyesinde bir kâtib, bir nakib ve onun *yığıtbaş* denen yardımcısı lonca görevlilerindendi. Bu görevliler reisin göreve başlama törenine katılır ve yeni atamaya onay verirdi. Lonca reisi bütün üyelere eşit davranmak zorundaydı.

Sepiciler loncasının reisi de Kudüs'teki kasaplardan ve ayrıca Filistin'in el-Halil, Nablus, Gazze, Ramallah gibi diğer merkezlerinden ham koyun ve keçi

⁹³ *Keyyalbaş*, kente gelen buğday ve arpayı ölçmek yanında kente gelen susamı da ölçmekle yükümlüydü. A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 36.

⁹⁴ A.g.e., s. 36.

⁹⁵ VGMA, 1142: 84/15-16; 1125: 64/16.

⁹⁶ A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 162.

⁹⁷ A.g.e., s. 144-145).

⁹⁸ VGMA, 1107: 2/8; 1107: 2, 40; 1107: 2/87; 1107: 2/238; 552: 37/24.

⁹⁹ A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, s. 80-88.

postlarının satın alınmasından sorumlu idi. Ayrıca loncanın hammaddelerini de eşit şekilde paylaşdırmak lonca şeyhinin görevi idi¹⁰⁰.

Kudüs Hurûfât Defterleri'nde etraftan *debbağhanelere gelen Kalye toprağı satın alınarak dağıtılırken bu işlemleri yazmak üzere kâtib* ataması yapılmıştır. 1117/ 1706 yılı ile 1130/ 1718 tarihleri arasında dört kâtib ataması kaydı tespit edilmiştir¹⁰¹.

Sonuç olarak, çalışmanın bu kısmında, Kudüs Hurûfât Defterleri kayıtlarında yer alan kentin esnaf teşkilâtını temsil eden mensuplarına ilişkin kayıtlar değerlendirilmiştir. 17. ve 18. yüzyılda Kudüs'teki esnaf loncalarını konu edinen çalışmalar ile kıyaslandığında, öncelikle kayıtların sayıca azlığı dikkat çekmiştir. Bu da seriye ait diğer defterlerin varlığını kuvvetlendiren bir durumdur. Kudüs'te bulunan esnaf teşkilâtlanması hakkında bilgilerin sunulduğu mevcut kayıtlardan ise, basmacılar şeyhliğinde olduğu gibi yeni gelişen esnaf organizasyonları tespit edilebilmiştir. Öte yandan, susam yağı üretimi, sabunhane ve debbağhanelere yapılan atamalar da, Kudüs'ün 18. yüzyıldaki imalathaneler ve dolayısıyla da ekonomik hayata ilişkin bilgiler sunmaktadır. Susam yağı ve sabun üreticileri ile sepiciler esnaflarının bir lonca etrafında organize olduğu ve bu loncalara yapılan *kitâbet* gibi görevli atamalarının da yine kaydedildiği görülmüştür.

Sonuç

Sonuç olarak, Kudüs özelinde ele alınan *Hurûfât* ya da '*Askerî Râznâme Defterleri*'nde ataması yapılan kadıya yardımcı görevlilerin yanı sıra kentteki esnaf teşkilatı ve şehir hayatına ilişkin temsilcilerin kaydedildiği kayıtlar tespit edilerek, incelenmiştir. Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde '*askerî*' zümre içerisinde yer alan görevlilerin adları, tayin biçimleri, görevde kalış süreleri, ayrılış sebepleri ve ücretleri gibi veriler tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, 18. yüzyılda Osmanlı Kudüs'ünde loncalar, faaliyet alanları, lonca reislerinin isimleri, atanma biçimleri, görevde kalış süreleri ve ayrılış sebepleri gibi toplumsal ve ekonomik tarih bakımından önemli bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Kudüs'te bulunan loncaların geniş bir tanımla üretim, hizmet ve ticaret kategorileri altında toplanabilecek geniş bir zanaat ve meslek yelpazesini kapsadığı görülmüştür.

Kent tarihi araştırmaları açısından değerlendirildiğinde ise, vakıf kurumları dışında kalan atama kayıtlarının da önemine binaen birlikte değerlendirilmesinin gerekliliği fikri önem kazanmıştır. Zira kayıtlarda yer alan görevliler askerî zümre etrafında şekillenen kentli nüfusu oluşturmaktadırlar. Ayrıca, Osmanlı kentlerinin nüvesini oluşturan vakıf kurumlarının tespiti elbette elzemdir. Zira şehirler bu yapılar etrafında gelişmiş ve büyümüşlerdir. Bu kurumlar şehrin

¹⁰⁰ A.g.e., s. 81.

¹⁰¹ VGMA, 1142: 84/22.

gündelik hayatının en yoğun yaşandığı kamusal mekânlar olmuşlardır. Benzer şekilde, kentteki mahkeme ve esnaf örgütlenmesi de Osmanlı gündelik hayatının önemli bileşenleridir. Dolayısıyla da defterlerde yer alan kayıtların bütüncül bir yaklaşımla beraber incelenmesi büyük resme bakma imkânı sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurûfât ya da ‘Askerî Rûznâmçe Defterleri (Defter: Kayıt/Sayfa No)

1160: 117/222-225; 1142: 85/175-176, 256; 1140: 245/504-508; 1107: 2/3-15; 1119: 110/223-225; 1091: 77/125; 1128: 86/135-136; 1139: 87/185-186; 1109: 6/38-42; 1112: 1/ 20-29,6-9; 1110: 131/231-237; 1108: 1/6-9; 1125: 64/124-125; 1114: 10/19; 1115: 1/1; 1111: 54/165-173; 1216: 15/7; 1113: 35/95-97; 551: 99/202-206; 552: 37/129-130; 553: 38/89-90; 554: 25/80; 555: 25/88; 556: 39/106-107; 557: 43/84; 1221: 1.

2. Araştırma-İnceleme Eserler

ABOU-EL-HAJ, R. (1991), *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany: SUNY.

AKDAĞ, M., *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, Ankara 1971.

ALKAN, M., *Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi*, *Vakıflar Dergisi*, XXX, Ankara 2007, s. 1- 34.

ALKAN, M., "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", XV. *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi A., TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 825-842.

BARBIR, K. (1988). *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758* (Princeton: Princeton University Press.

BARKEY, K. (1994), *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to Centralization*, New York: Cornell university Press.

BAŞOL, S. ve A. Tüzen., "Hurûfât Defterleri Kayıtlarına Göre Halep Vakıfları, Halep Vakıflarına Toplu Bir Bakış", Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, Halep, 2009.

BAYKARA, T., "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Bir Deftere Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Varna", *Vakıflar Dergisi*, 20, Ankara 1988, s. 279-387.

BAYKARA, T., *Osmanlı Taşra Teşkilâtında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, VGM. Yay., Ankara 1990.

BAYKARAL, Sedat, *Hurûfât Defterleri’nde Isparta Kazası, Tarihî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler*, Türkiye Alim Kitapları, Almanya 2015.

BEYAZIT, Yasemin, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies*, Vol. 5, Issue 1, (2013), s. 39-69.

CANBAKAL, H. *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul 2009.

COHEN, A., *Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2003.

- ÇAL, H., “1192 Numaralı 1697:1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Bulgaristan’daki Türk Mimarisi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şımmu: Bulgaristan)*, c. 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 221-288.
- ÇAL, H., “Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s. 125-166.
- ÇAL, H., “1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defteri’ne Göre Yunanistan’daki Türk Mimarisi”, *Erdem*, 58, Ankara 2011, 93-242.
- DEMİRTAŞ, H., “*Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği*”, *Vakıflar Dergisi*, 37, Ankara 2012, s. 47-92.
- ERGENÇ, Ö., “Osmanlı Klasik Dönemindeki ‘A’yan” ve ‘Eşraf’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, 1982, 105-118.
- ERGENÇ, Ö., “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, LII, 1988, 667-683.
- ERGENÇ, Ö., *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1995.
- EROĞLU MEMİŞ, Ş., “Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da ‘Askerî Rûznâme Defterleri: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği,” *Vakıflar Dergisi*, S. 39 (2013), s. 115-146.
- EROĞLU MEMİŞ, Ş., “Waqfs in Jerusalem During the 18th Century”, *Beytü’l-Makdis’te Müslüman ve Hristiyan Vakıfları Sempozyumu*, Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, Ramallah 2013.
- FAROQHİ, S., “*Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Dönemi’nde Hac*” 1517-1638, Çev., Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995.
- GÖKMEN, Ertan , “Osmanlı Devleti’nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması: Manisa Demirci Örneği (1690-1830)”, *Diyanet İlmî Dergi*, C.42, S.4, Ankara (2006), 109-120.
- HATHAWAY, J., *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlıs*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge 1998.
- HATHAWAY, J., “Rewriting Eighteenth Century Ottoman History”, *Mediterranean Historical Review*, 2004, 19/1.
- İNALCIK, H., “*The nature of traditional society, Turkey*”. R. Warde ve D. Rustom, ed. *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton 1964.
- İNALCIK, H., “Osmanlı Toplumsal Yapısının Evrimi”, Çev. M. Özden, F. Unan, *Türkiye Günlüğü*, 1990, Sayı 11, s. 30-41.
- KHOURY, D. R. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire, Mosul, 1540-1834*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

- KILCI, A., “Hurûfât Kayıtlarına Göre 18. ve 19. Yüzyıllarda Develi Vakıfları”, *Bütün Yönleriyle Develi (I. Bilgi Şöleni 26:28 Ekim 2002)*, Develi Belediyesi, Develi 2003, s. 339-346.
- KÜÇÜKDAĞ, Y., “Hurûfât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi’nin Mektep, Medrese, Cami, Mescit ve Zaviyeleri”, *Develi Belediyesi, Bütün Yönleriyle Develi (I. Bilgi Şöleni 26:28 Ekim 2002)*, Develi 2003, s. 267-276.
- KÜTÜKOĞLU, M. S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1996.
- MARDİN, Ş., *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 1969.
- MASTERS, B., *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750*, New York 1988.
- ORUÇ, H., “Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları- 19. Yüzyıl ilke Yarısı)”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara 2012.
- ÖNTUĞ, M. M., “Hurûfât Defterlerine Göre Uşak’taki Eğitim Müesseseleri (1702:1824)”, *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 3, 1999, s. 132-154.
- ÖZERGİN, M. K. "Eski bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1973-4, 4-5, 263-290.
- PAKALIN, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- SALZMAN, A., “An Ancien Regime Revisited”: ‘Privatization’ and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire”, *Politics and Society*, (1993) 21.
- SCHILCHER, L. S. *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*, Stuttgart: Steiner Verlag Wiesbaden, 1985.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kamusu'l-A'lâm*, İstanbul 1317 (1899).
- SINGER, A., *Osmanlıda Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.
- YÜKSEL, H., *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998.
- ZE'EVİ, D., *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, çev. S. Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

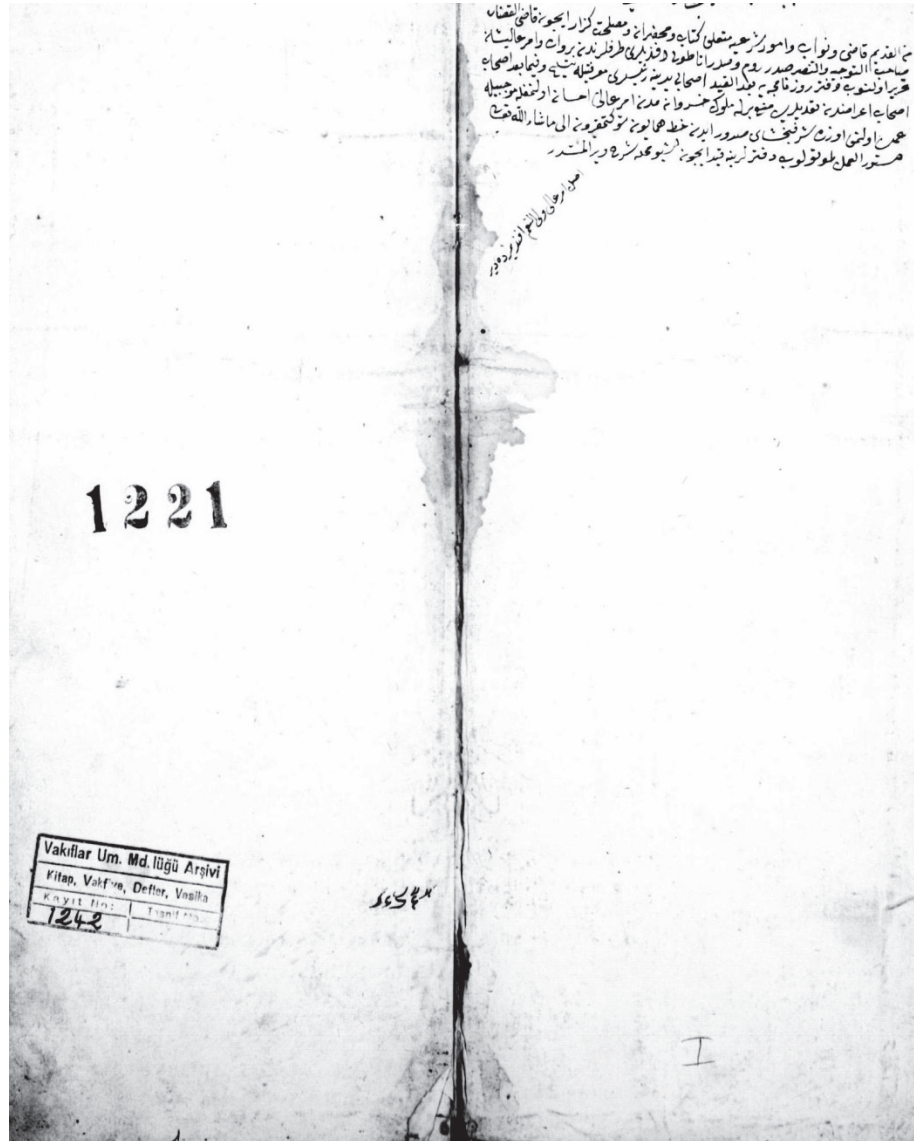
3. Tezler

- AKINCI, H., *Hurûfât Defterlerine Göre Kırılı Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- ARVAS, Arvas, *Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (16951750)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011.

- CEYHAN, Özlem, *Hurûfât Defterlerine Işığında Göci-yi Kebir Kazası*, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011
- ÇINAR, Z., *Hurûfât Defterlerine Göre Seferbisar-ı Günyüzü Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- EROĞLU MEMİŞ, Ş., *Hurûfât Defterleri Kayıtlarına Göre Kudüs Sancağı Vakıflarının Yeniden Değerlendirilmesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2012.
- EROĞLU MEMİŞ, Ş., *Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.
- ESER, Mevlüt, *Hurûfât Defterlerine Göre Ermenek*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- GENÇ, Y.İ., *Osmanlılarda Beratlar*, İTÜ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- KARAKAYA, Derya, *Hurûfât Defterleri Işığında Eski-il Kazası*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- ÖGE, A., *Hurûfât Defterlerinde Niğde Bor*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- ÖZDEMİR, G., *Hurûfât Defterleri Işığında Ilgın*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.
- PARLAK, M., *Hurûfât Defterleri Işığında Seydişehir*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- ŞANLI, A., *Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntab Kazası'ndaki Vakıfların İşleyişi ve Yönetimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2010.
- TAÇ, Hadi, *Hurûfât Defterlerine Göre Kosova Vilayeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.
- TEMEL, E., *Hurûfât Defterlerine Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (15III- XIX. Yüzyıllar Arası)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- TEMEL, İ., *Hurûfât Defterlerinde Karaman Ereğlisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- YILDIZ, P., *Hurûfât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

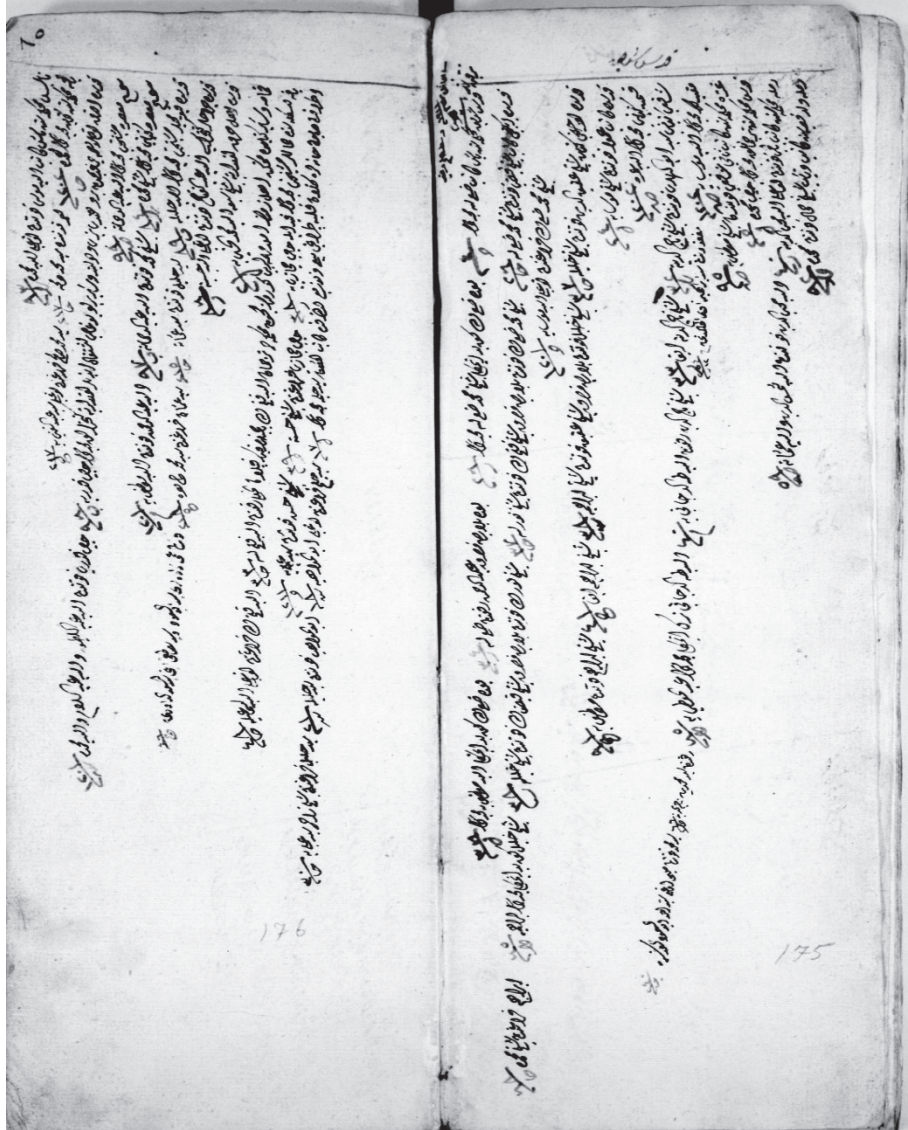
Resimler

Resim 1: *Hurûfât Defteri Kayıt Örneği (VGMA, 1221:1).*

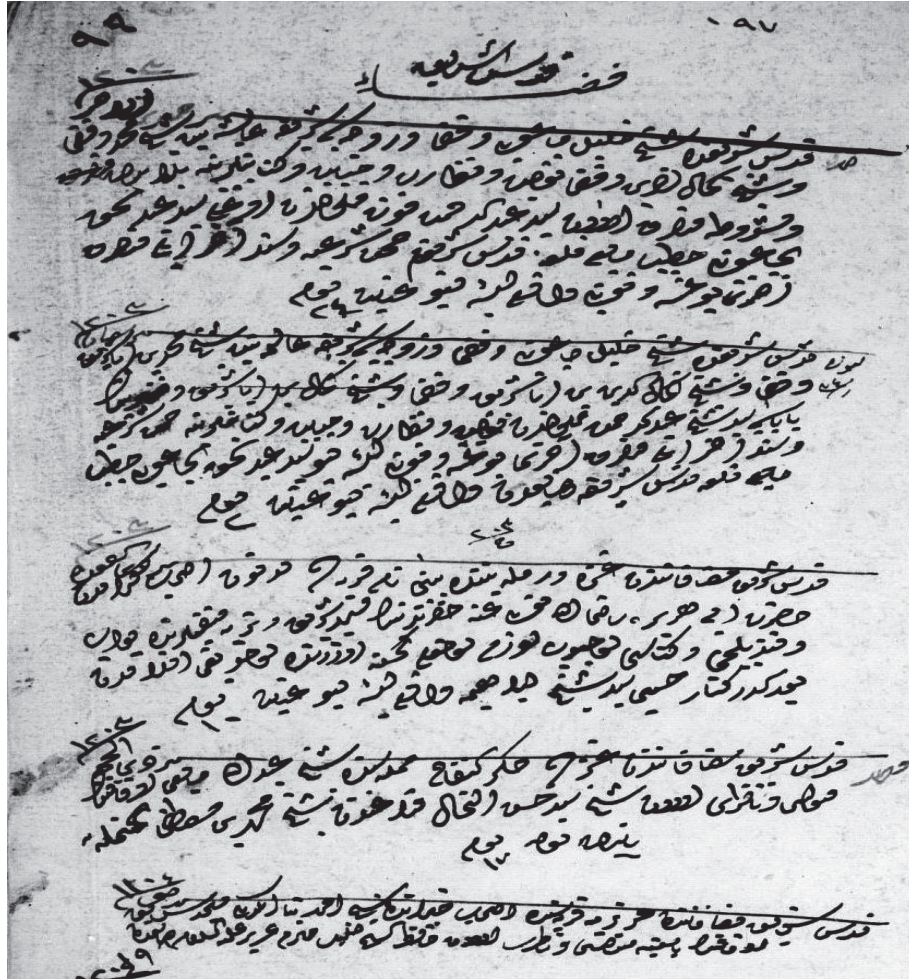

Resim 2: *Hurûfât Defteri 1142, Kapak Sayfası.*

Resim 3: Hurûfât Defteri 1142, Kudüs-i Şerîf

Resim 4: *Kudüs Kazası Kayıt Örneği (VGMA, 551: 99/1)*

Resim 7: Şehir Hayatına İlişkin Yapılan Görevli Ataması Kaydı Örneği (VGMA, 1107: 2/108)

